

Ігор Щербак

магістрант соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ihor Shcherbak

Master's student, School of Sociology, V. N. Karazin Kharkov National University

КОНФІГУРАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

У статті на основі результатів досліджень, здійснених протягом 2002-2015 р. р. соціологами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серед пострадянського, в тому числі українського, студентства, аналізується динаміка рівня громадянської ідентифікації студентів Східної України. Підкреслюється, що актуальність такого аналізу зумовлюється тим, що громадянська ідентичність є одним із найкомпромісніших ресурсів процесу солідаризації українського суспільства. Вибір вузівської молоді в якості об'єкту дослідження пояснюється тим, що, у порівнянні з іншими соціальними групами, студентство відчуває чи не найпотужніший вплив різноманітних політик ідентичності. Описується конфігурація громадянської ідентичності східноукраїнського студентства: її форма, рівень, змістовне наповнення, взаємозв'язок з іншими видами соціальних ідентичностей. Доводиться, що громадянська ідентичність посідає одну з провідних позицій у системі ідентифікацій студентської молоді поряд з такими ідентичностями, як локальна, етнічна та європейська. Демонструється зв'язок громадянської ідентичності з позицією студентів відносно подій останніх років в Україні.

Ключові слова: громадянська ідентичність, студентство, схід України

В статье на основе результатов исследований, проведенных на протяжении 2002-2015 г. г. социологами Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина среди постсоветского, в том числе украинского, студенчества, анализируется динамика уровня гражданской идентификации студентов Восточной Украины. Подчеркивается, что актуальность такого анализа обуславливается тем, что гражданская идентичность является одним из самых компромиссных ресурсов процесса солидаризации украинского общества. Выбор вузовской молодежи в качестве объекта исследования объясняется тем, что, по сравнению с другими социальными группами, студенчество испытывает едва ли не самое мощное влияние разнообразных политик идентичности. Описывается конфигурация гражданской идентичности восточнoукраинского студенчества: ее форма, уровень, содержательное наполнение, взаимосвязь с другими видами социальных идентичностей. Доказывается, что гражданская идентичность занимает одну из ведущих позиций в системе идентификаций студенческой молодежи наряду с такими идентичностями, как локальная, этническая и европейская. Демонстрируется связь гражданской идентичности с позицией студентов относительно событий последних лет в Украине.

Ключевые слова: гражданская идентичность, студенчество, восток Украины

The article analyzes the dynamics of the level of civil identification of students in Eastern Ukraine and based on the results of research conducted during 2002-2015 by sociologists of the V.N. Karazin Kharkiv National University among post-Soviet (including Ukrainian) students. It is emphasized that justification of this analysis is conditioned by the fact that civil identity is one of the most compromise resources of solidarization of Ukrainian society. The choice of university youth as an object of study stems from the fact that the students are more affected by various identity policies than other social groups. The article deals with configuration of the civic identity of the East Ukrainian students (form, level, content, interrelation with other types of social identities). It is proved that civic identity have a special place in the system of identification of student youth along with such local, ethnic and European identities. The author analyzes correlation of civic identity with students' attitudes on the events of recent years in Ukraine.

Keywords: civic identity, students, Eastern Ukraine

Події останніх років надзвичайно актуалізують не тільки академічний, але і соціальний дискурс громадянськості. Сьогодні питання, пов'язані із громадянством, громадянською позицією та патріотичними налаштуваннями українців, посідають чільне місце у суспільному порядку денному. В умовах соціальних трансформацій, зокрема викликаних подіями «Революції гідності» та бойовими діями на Сході нашої країни, одним із головних чинників солідаризації суспільства, на наш погляд, є громадянська ідентифікація його членів.

З огляду на це, набувають актуальності соціологічні дослідження громадянської ідентичності українців, у тому числі регіональних відмінностей у її конструюванні. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує аналіз проблем формування громадянської ідентичності мешканців східного регіону нашої країни, в тому числі та перш за все молоді. Це зумовлено тим, що, як свідчать численні соціологічні дослідження, зокрема здійснені кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серед студентської молоді України, рівень громадянської ідентичності східноукраїнського студентства протягом певного часу був суттєво нижчим, ніж у студентства інших регіонів, особливо західного та центрального, але в останні роки він стрімко підіймався. Це, як підкреслювалося вище, актуалізує потребу у науковому, зокрема соціологічному, аналізі стану та чинників формування громадянської ідентичності мешканців східного регіону України, який привертає до себе особливу увагу дослідників, що перш за все зумовлено наслідками «гібридної» війни, що відбувається сьогодні на цій території.

Аналізуючи соціологічний дискурс проблематики громадянської ідентичності, ми звернули особливу увагу на роботи таких вітчизняних дослідників, як В. Арбеніна, О. Злобіна, С. Макеєв, Л. Нагорна, О. Резник, О. Стегній, О. Філіппова, О. Злобіна, Н. Черниш та інші.

Концептуалізація громадянської ідентичності в працях цих та інших дослідників покладена в основу теоретичної бази цієї публікації.

При цьому особливу увагу ми звернули на концепт «політики ідентичності», досить докладно проаналізований О. Філіпповою. Як зазначає дослідниця, «політики ідентичності – це сукупність ідей і дій, які транслюють певний зміст і смисл ідентичностей, що пропонується різними соціальними агентами, які прагнуть до того, щоб дані ідентичності були визнані як легітимні. Це, у свою чергу, припускає, що соціальні агенти здійснюють різну за своєю формою і стратегією діяльність у боротьбі за право контролювати смисли ідентичності, за право на «ім'я» у структурі легітимних номінацій і набуття стабільного статусу в структурі соціальних відносин, а, отже, – у структурі легітим-

них ресурсів. Політики ідентичності внаслідок множинності агентів, стратегій і залучених ресурсів створюють підставу інваріантності, множинності проєктів ідентичностей» [1, с. 28].

На нашу думку, концепт «політики ідентичності» має значні евристичні можливості для пояснення факторної зумовленості процесу конструювання соціальних ідентичностей особистості, зокрема її громадянської ідентифікації.

Отже, метою цієї статті є виявлення основних чинників громадянської ідентифікації студентів Східної України.

Реалізуючи цю мету, ми звернулись до результатів досліджень українського студентства, здійснених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна протягом 2002-2015 рр.¹ У контексті даної статті ми звертаємось лише до масиву інформації, отриманої завдяки опитуванню студентів Східної України.

Обравши в якості об'єкту свого дослідження студентську молоддь, ми розділяючи позицію Л. Г. Сокурянської, виходили з того, що:

- студентство є сьогодні однією із найбільш численних груп молоді;
- студентство володіє таким значущим капіталом, як вік, високий рівень освіченості та суб'єктний потенціал;
- студентство – це соціокультурна спільнота, якій притаманна специфічна ціннісно-нормативна система;
- студентство є диференційованою спільнотою, що зумовлюється різним походженням її представників;
- сучасне українське студентство у майбутньому може стати головним продуцентом громадянських цінностей та ціннісних позицій, які значною мірою зумовлюють громадянську ідентичність особистості [1, с.13-14].

1 Йдеться про такі міжнародні дослідження, як «Вища школа як суб'єкт соціокультурної трансформації» (2001-2004 рр.; Україна, Білорусь, опитано за репрезентативною вибіркою 980 білоруських та 1972 українських студентів та студенток, серед яких 1060 – зі Східної України); «Вища освіта як фактор соціоструктурних змін: порівняльне дослідження посткомуністичних суспільств» (2005-2007 рр.; Україна, Білорусь, Росія; опитано 750 осіб з Білорусі, 577 – з Росії та 3057 з України, зокрема 1170 зі східних регіонів); «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008-2009 рр.; Україна, Білорусь, Росія; 300 учасників з Білорусі, 628 з Росії та 3058 респондентів з України, з них 896 східноукраїнських); «Ціннісні орієнтації та повсякденні практики студентів Харківського та Білоруського університетів» (2014 р.; Україна, Білорусь; опитано 600 білоруських та 621 українських учасників); «Студентство пограниччя Центральної та Східної Європи: ідентичності, цінності, життєві плани» (2014-2015 рр.; Україна, Польща; опитано 417 учасників з Польщі та 797 з України, зокрема 508 харківських студентів).

Таблиця 1.

Динаміка рівня соціальних ідентичностей східноукраїнського студентства
(у середніх (М) та рангах (R))

	2009		2014		2015	
	М	R	М	R	М	R
Наскільки Ви відчуваєте себе...						
представником своєї національності (етнічної групи)	3,83	4	4,21	1	4,19	2
громадянином країни	4,1	3	4,14	3	4,27	1
представником свого регіону	4,28	2	4,09	4	4,13	3
мешканцем свого рідного міста, села, селища	4,42	1	4,16	2	4,1	4
радянською людиною	2,25	7	1,7	7	1,87	7
Європейцем	2,76	6	3,06	6	2,99	6
громадянином світу	3,27	5	3,59	5	3,66	5

Підкреслимо, що ідентичності та ідентифікації є однією із найпоширеніших тем сучасних теоретичних та емпіричних соціологічних досліджень. У соціології прийнято говорити про множинність соціальних ідентичностей. При цьому соціальна ідентичність розуміється як результат самоототожнення індивіда з тими групами й спільнотами, які він сприймає як «свої», стосовно яких він найбільшою мірою здатний відчувати і сказати «ми» [2].

У межах цієї статті, аналізуючи динаміку та місце громадянської ідентичності в системі соціальних ідентифікацій студентства, ми зосередимо свій дослідницький фокус на її факторну зумовленість, у тому числі та перш за все сучасною соціально-політичною ситуацією в нашій країні.

Серед різних видів соціальної ідентичності чи не найбільшу увагу науковців в умовах сучасного українського суспільства, як вже підкреслювалось, привертає громадянська ідентичність. Досліджуючи цей феномен, В. Л. Арбеніна зазначала, що про сформовану громадянську ідентичність можливо говорити у тому разі, коли особистість не тільки усвідомлює свою приналежність до держави, громадянином якої вона є за своїм статусом, та приналежність до спільноти співгромадян, але й коли для неї набувають ціннісної значущості всі атрибути державності, її символіка, а спільна з іншими співгромадянами «територія життя» сприймається як своя, як Батьківщина. Саме на ці ідентитети спирається особистість, визначаючи своє місце розташування у соціальному просторі [1, с. 58-59].

Ми погоджуємося із позицією харківських дослідників про доцільність застосування шкали «дистанціювання-лояльність-патріотична налаштованість» при вимірюванні рівня громадянської ідентичності студентської молоді [1, с. 59].

Можна виділити кілька основних позицій, що характеризують ступінь інтегрованості індивіда у політико-територіальне утворення, яке визначають як громадянська нація. Ці по-

зиції можуть варіюватись від повного неприйняття і дистанціювання (позиція «чужий у чужій країні») до глибокої прихильності до своєї країни, домінування патріотичних почуттів і настроїв. Між цими крайніми позиціями знаходиться позиція лояльного ставлення до своєї країни. Йдеться про установку або поведінку, яка полягає у дотриманні існуючих правил, норм, розпоряджень, а також у виконанні своїх обов'язків стосовно інших, навіть за незгоди з ними [3, с. 13].

Формування громадянської ідентичності визначається не тільки фактом громадянської приналежності, але тим ставленням і переживаннями, з якими пов'язана ця приналежність. Базовим ідентифікуючим механізмом є патріотизм як почуття прихильності до громадянської спільноти, визнання її значущою цінністю.

Проблематика ідентичності має не тільки і не стільки теоретичний вимір. Вважається, що у будь-якому суспільстві ідентичності завжди тісно пов'язані з реальними соціальними перерозподілами і переструктуруванням, саме тому ідентичності є одними із тих феноменів, що найбільш чуйно реагують на політичні зміни в країні та світі в цілому [1, с. 25].

Розглядаючи питання конфігурації громадянської ідентичності студентства, в першу чергу треба проаналізувати її місце серед інших типів соціальних ідентифікацій. В рамках досліджень, про які йшлося вище, проводилось вимірювання різних соціальних ідентичностей, які в окремих випадках конкурують між собою. Динаміка рівня громадянської ідентичності східноукраїнського студентства представлена у таблиці 1.

Отже, отримані нами дані засвідчують помітну тенденцію зростання громадянської ідентичності студентства Східної України. Основною тенденцією є те, що студентській молоді Сходу України притаманний достатньо високий рівень етнічної, громадянської та локальної ідентичності і це є набором ідентичностей, який утворює ідентифікаційне ядро сучасного студентства. Зазначимо, що етнічна ідентич-

ність тільки за останні два роки увійшла до ідентифікаційного ядра. Це може бути наслідком подій, що відбувалися протягом цих років, сприяючи підвищенню соціальної солідарності українського суспільства.

Таблиця 2.

Кореляція громадянської ідентичності з іншими видами соціально-просторових ідентичностей (за даними дослідження 2015 р.)

Етнічна	0,648*
Регіональна	0,408*
Локальна	0,208*
Радянська	-0,530*
Європейська	0,533*
Глобальна	0,238**

* коефіцієнт є значущим на рівні $p < 0,01$

** коефіцієнт є значущим на рівні $p < 0,05$

Для виявлення ідентифікаційного ядра та зв'язків громадянської ідентичності з іншими соціальними ідентичностями ми провели кореляційний аналіз основних робочих змінних,

систему ідентифікацій студентства, тому високе значення коефіцієнту кореляції демонструє нам зростання сприйняття себе громадянами України як європейців. Водночас високе від'ємне значення коефіцієнту кореляції громадянської ідентичності з радянською є свідченням позбавлення українців від ностальгії за радянським минулим.

У цьому контексті цікаво розглянути взаємозв'язок між громадянською ідентичністю та деякими об'єктивними та суб'єктивними характеристиками східноукраїнського студентства.

Перш за все звернемося до аналізу кореляції між громадянською ідентичністю та національністю наших респондентів. Нами аналізується двовимірний розподіл досліджуваних ознак, між якими за критерієм χ^2 -квадрат, значимому на рівні 1%, присутній зв'язок. Варто зазначити, що коефіцієнти засвідчують середній зв'язок між змінними, що є значущим показником.

Як бачимо з таблиці 3, студенти-українці, представники національних меншин та так звані біетнори (в тому числі українсько-росій-

Таблиця 3.

Взаємозв'язок між громадянською ідентичністю та національністю респондентів (% від опитаних; за даними 2015 р.)

	Громадянська ідентичність		
	не відчувають	не визначились	відчувають
українці	3,1	6,9	90,0
росіяни	66,7	16,7	16,7
інші національності	11,1	11,1	77,8
дві чи більше національностей	11,8	23,5	64,7

вираховуючи коефіцієнт Ро Спірмена, що використовується для порядкових шкал (табл. 2).

На основі розрахунку коефіцієнту кореляції можна зробити висновок, що громадянська ідентичність має тісний зв'язок з етнічною та європейською ідентичностями. Останнє має особливе значення в контексті реалізації євроінтеграційного вектору розвитку української держави.

Звертаючи увагу на зв'язок громадянської ідентичності з такою ідентифікацією, як

ські) у переважній більшості відчувають себе громадянами України. Для більшості росіян є характерним дефіцит громадянської ідентичності, що може бути індикатором існуючої соціальної дистанції та/або ворожнечі між «українським» та «російським», що продукується суспільним та медійним дискурсом.

Як підкреслювалось вище, події Євромайдану стали критичною точкою, яка змінила ситуацію з громадянською ідентичністю насе-

Таблиця 4

Взаємозв'язок між ставленням студентів до Євромайдану та їхньою громадянською ідентичністю (% від опитаних; за даними 2014 р.)

Ставлення до Євромайдану	негативне	байдуже	позитивне
Громадянська ідентичність			
не відчувають	18,1	8,6	2,2
не визначились	12,1	10,0	6,2
відчувають	69,8	81,4	91,6

«європеєць/-йка», підкреслимо, що пануючий в Україні дискурс європейськості має вплив на

лення України, зокрема студентської молоді. Взаємозв'язок між ставленням студентів до Єв-

ромайдану та їхньою громадянською ідентифікацією представлений в таблиці 4.

Аналіз двовимірного розподілу демонструє, що серед тих, хто ставиться до Євромайдану негативно, частка тих, хто відчуває себе громадянином України, менша, ніж в інших групах, але все одно велика. Непараметричний тест Краскела-Уоллеса продемонстрував наявність статистично значущих розбіжностей в оцінці громадянської ідентичності залежно від ставлення до подій Євромайдану.

Отже, Євромайдан є одним із факторів актуалізації громадянської ідентичності: студенти, які виражають до нього симпатії, мають

Таблиця 5.

Рівень громадянської ідентичності залежно від типу джерел отримання інформації (% від опитаних; за даними 2015 р.)

	Громадянська ідентичність	
	відчують	не відчують
Українські джерела	94	1,4
Російські джерела	80	9

найвищий рівень громадянської ідентичності. Негативне ставлення до Євромайдану характеризує групи, що не відчувають себе громадянами України.

Ще одним чинником актуалізації громадянської ідентичності мешканців нашої країни, як

тичності, оскільки дискурси, що вони транслюють, суттєво впливають на громадянську ідентифікацію молоді людини.

В межах нашого дослідження, як зазначалось вище, велика увага приділялась аналізу динаміки громадянської ідентичності студентської молоді (див. табл. 1 та 6).

Як бачимо, 15 років спостережень, здійснених кафедрою соціології ХНУ імені В. Н. Каразіна, засвідчують чітке зростання частки студентів, що повною мірою відчувають себе громадянами України (при цьому за альтернативною «скоріше відчуваєте» дані майже незмінні). Дефіцит громадянської ідентичності та відповідна ідентифікаційна невизначеність² у динаміці зменшилися вдвічі. Ми виділяємо дві визначальні події, що мали вплив на громадянську ідентичність студентства: дві революції, що солідаризували окремі групи як студентства, так і всього суспільства – Помаранчева революція та Революція Гідності. В останні роки чинником підвищення рівня громадянської ідентичності стає також військовий конфлікт на Донбасі. Отже, саме такі стрімкі соціальні потрясіння, які переживала сучасна Україна, зумовлюють суттєве зростання громадянської ідентифікації її населення, в тому числі студентської молоді. Останнє може пояснюватися тим, що сучасна молодь, народжена за часів незалежної України, з самого дитинства виховувалась в умовах відтворення української державності.

Таблиця 6.

Динаміка громадянської ідентичності східноукраїнського студентства (% від опитаних)

	2001	2006	2009	2014	2015
Не відчувають себе громадянами України	12,7	5,8	4,6	5,4	2,2
Скоріше не відчувають	20,0	12,5	4,8	5,6	4,1
Не змогли визначитись	3,3	1,9	12,3	10,2	9,9
Скоріше відчувають	36,4	32,6	32,3	27,3	31,6
Відчують повною мірою	27,6	47,2	45,9	51,5	52,1

вже підкреслювалось, стала зовнішня військова агресія відносно нашої країни. В межах нашого дослідження ми акцентували на інформаційній складовій конфлікту, оскільки споживання медіапродуктів «з поля інформаційної війни» має суттєвий вплив на формування конкретних типів ідентичностей. Для аналізу ми використали запитання «З яких джерел ви отримуєте інформацію про події на Сході України?». Розподіл відповідей на це запитання в залежності від рівня громадянської ідентичності респондентів представлений у таблиці 5.

Отже, медіаспоживання особистості тісно корелює з її громадянським самовизначенням. Медіа не просто є фактором актуалізації, вони є агентом конструювання громадянської іден-

Для подальшого спрощення аналітики ми трансформували шкалу виміру громадянської ідентичності, поділивши студентство на тих, хто не відчуває себе громадянами України, тих, хто відчуває, та тих, хто не може визначитися з цього питання (табл. 7).

Окрім самовідчуття, в рамках досліджень, що складають емпіричну базу даної роботи, використовувались інші ідентитети громадянськості студентської молоді. Зокрема, респондентам пропонувалось визначити за шкалою від 1 до 7 свою схильність до одного із дихотомічних тверджень відносно ставлен-

2 Визначення понять «дефіцит ідентичності» та «ідентифікаційна невизначеність» наведено у [4]

Таблиця 7.

**Динаміка громадянської ідентичності східноукраїнського студентства
за трансформованою шкалою (% від опитаних)**

	2001	2006	2009	2014	2015
не відчують	32,7	18,3	9,4	11,0	6,3
не визначились	3,3	1,9	12,3	10,2	9,9
відчують	64,0	79,8	78,2	78,8	83,7

ня до України. На наш погляд, зазначені дихотомічні твердження можна розподілити на емоційні (гордість / сором за громадянство; визнання України Батьківщиною / чужою країною; повага /неповага до державних символів) та діяльнісні (прагнення працювати чи ні на благо України; бачення свого майбутнього із Україною / прагнення виїхати; готовність / неготовність захищати державу). Такі

1) «емоційні патріоти» (30,8%).³ Цей кластер склали студенти, яким притаманна повна згода з емоційними характеристиками ставлення до України, в той час як діяльнісні характеристики знаходяться на рівні мінімальної символічної згоди;

2) «радикальні патріоти» (17,8%). Представникам цього кластеру притаманний майже максимальний ступінь згоди із характерис-

Таблиця 8.

**Динаміка ставлення східноукраїнського студентства до українського громадянства
(у середніх за шкалою від 1 до 7)**

	2009	2014	2015
Я пишаюсь тим, що я громадянин України / Мені соромно, що я громадянин України	4,34	5,20	5,21
Я сприймаю Україну як свою Батьківщину / Україна для мене - чужа країна	5,21	5,77	5,79
Я прагну працювати на благо України / Не вважаю за необхідне щось робити для України	4,59	5,00	4,93
Я пов'язую з Україною свою долю та майбутнє / Мрію будь-що вирватися з України	4,3	4,73	4,45
Я глибоко шаную державні символи України: її гімн, прапор тощо / Символіка України викликає у мене негативні почуття	4,78	5,50	5,33
Я готовий захищати Україну у випадку загрози її суверенітету та цілісності / Суверенітет та цілісність України для мене не настільки важливі, щоб я був готовий їх захищати	4,32	4,72	4,48

характеристики можна інтерпретувати як індикатори патріотичної чи непатріотичної налаштованості особистості. Зазначимо, що саме патріотична налаштованість є важливою змістовною характеристикою громадянської ідентичності індивіда. Виходячи із застосованої нами шкали (від 1 до 7), середні значення вище 4 засвідчують більшу схильність респондентів до твердженя патріотичного спрямування (див. табл. 8).

Як бачимо, більшість студентів висловлюють згоду з патріотичними твердженнями, які виступають важливими показниками їхньої громадянської ідентичності. При цьому діяльнісні характеристики громадянськості отримали дещо нижчі оцінки, ніж емоційні.

Відповіді респондентів на питання, що аналізувалось вище, дозволили нам здійснити кластерний аналіз східноукраїнських студентів за таким критерієм, як їхнє ставлення до України (табл. 9). В результаті аналізу даних, отриманих у 2015 році, було виділено 5 кластерів:

тиками ставлення до України (як з діяльнісними, так і з емоційними);

3) «номінальні громадяни» (33,1%). Представникам цього кластеру притаманні більш високі оцінки номінальних ознак громадянства, зокрема таких, як визнання України Батьківщиною та повага до державних символів;

4) «українофоби» (6,1%). До цього кластеру ввійшли студенти, для яких є характерним негативне ставлення до України та українського громадянства;

5) «помірковані патріоти» (12,2%). Представникам цього кластеру притаманні досить високі оцінки як діяльнісних, так і емоційних характеристик ставлення до України.

Особливу увагу в межах свого дослідження, як вже зазначалось, ми приділили аналізу взаємозв'язку між ставленням студентів до України та джерелами інформації, до яких

³ Тут і далі – відсоток відносно тих, хто відповів на всі класифікаційні питання

Таблиця 9.

Ставлення до України у виокремлених кластерах
(у середніх за шкалою від 1 до 7; за даними 2015 р.)

	1	2	3	4	5
Я пишаюсь тим, що я громадянин України / Мені соромно, що я громадянин України	6,46	6,74	4,04	2,00	4,56
Я сприймаю Україну як свою Батьківщину / Україна для мене – чужа країна	6,80	6,98	4,71	2,21	6,27
Я прагну працювати на благо України / Не вважаю за необхідне щось робити для України	5,42	6,94	3,96	1,52	5,22
Я пов'язую з Україною свою долю та майбутнє / Мрію будь-що вирватися з України	4,83	6,74	3,40	1,90	4,32
Я глибоко шаную державні символи України: її гімн, прапор тощо / Символіка України викликає у мене негативні почуття	6,42	6,87	4,18	1,62	5,32
Я готовий захищати Україну у випадку загрози її суверенітету та цілісності / Суверенітет та цілісність України для мене не настільки важливі, щоб я був готовий їх захищати	5,34	6,74	3,29	1,28	3,93

вони звертаються в пошуках тлумачення подій, що відбуваються в нашій країні. При цьому кореляційний аналіз був здійснений нами з урахуванням кластерної приналежності наших респондентів (див. табл. 10).

Як бачимо, майже в усіх кластерах за громадянською ідентичністю домінує споживання українських медіа. Виняток становлять українофоби, які у своїй переважній більшості споживають російський медіапродукт.

Отже, розглядаючи громадянську ідентичність як усвідомлення особистістю своєї приналежності до спільноти громадян тієї чи іншої держави, ми дослідили низку параметрів, що складають конфігурацію цього феномену. При цьому ми виходили з того, що громадянська ідентичність у сучасному українському суспільстві виконує функцію його солідаризації. На наш погляд, зростаючий рівень відчуття себе громадянином України, зафіксований нами в ході досліджень східноукраїнського студентства, здійснених у 2014 та 2015 р., свідчить про підвищення консолідації українського соціуму.

Визначення раціональних, ціннісно-емоційних та діяльнісних компонент громадянської ідентичності дозволило нам розширити поле аналізу та розробити емпіричну типологію громадянської ідентичності східноукраїнського студентства.

Проведене дослідження дозволило сформулювати нам такі висновки:

- сучасна соціально-політична ситуація в Україні актуалізує громадянську ідентичність пересічних українців, в тому числі молоді;
- серед східноукраїнського студентства спостерігається чітка тенденція підвищення рівня громадянської ідентичності;
- громадянська ідентичність студентської молоді тісно пов'язана із етнічною, регіональною та європейською ідентичностями та є несумісною з ідентичністю радянської людини;
- серед студентів сходу України існує 5 кластерів за рівнем громадянської ідентичності: емоційні патріоти, радикальні патріоти, номінальні громадяни, українофоби, помірковані патріоти;
- громадянська ідентичність студентства тісно пов'язана з його ставленням до подій Євромайдану та з медіаспоживанням.

Перспективи вивчення обраної нами проблеми полягають у комплексному дослідженні «набору» соціальних ідентичностей; просторовому та соціально-демографічному розширенні об'єкту дослідження; імплементації на рівні гіпотез інших факторів формування громадянської ідентичності. В ході викладення матеріалу, ми часто зверталися до поняття дискурсу, тому у подальшому ми плануємо розшири-

Таблиця 10.

Взаємозв'язок між кластерною приналежністю студентів та джерелами інформації
(% від опитаних; за даними 2015 р.)

	Українські джерела	Російські джерела
Радикальні патріоти	97,0	13,4
Емоційні патріоти	95,3	20,6
Помірковані патріоти	94,4	27,8
Номінальні громадяни	85,7	42,9
Українофоби	53,8	76,9

ти дослідницьку методологію та звернутися до дискурсивного формування громадянської ідентичності, тобто впливу політик ідентичностей на конструювання соціальних ідентичностей.

Література

1. Українське студентство у пошуках ідентичності: / за ред В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. – 308 с.
2. Соціальна ідентифікація [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://subject.com.ua/sociology/dict/170.html>.
3. Колодій А. До питання про сутність, шляхи і стадії формування громадянської нації в Україні / Антоніна Колодій // Народознавчі зошити. – 2004. – № 5-6. – С. 12-25.
4. Сокурянська Л. Г. Дефіцит громадянської ідентичності молоді як соціокультурний феномен: чинники актуалізації / Л. Г. Сокурянська, Г. С. Остроухова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 520–525.